

BALTISTICA

XXVII (1)

Baltų kalbų tyrinėjimai

*

Pētījumi par baltu valodām

*

Studies in Baltic linguistics

*

Beiträge zur baltischen Sprachforschung

*

Études sur les langues baltes

*

Исследования по балтийским языкам

G I E D R I U S S U B A Č I U S

KAZIMIERO KRISTUPO DAUKŠOS ŽODYNAS¹

Kazimieras Kristupas Daukša (1796–1865) pastaruoju metu imamas vis dažniau minėti spaudoje – tai Reginos Mikštytės [1985; 1987], Jono Dagilio [1987] straipsniai. Nors pamirštas jis nebuvo ir ankstėliau Juozo Balčikonio [1978], Jono Palionio [1979]. Biržų evangelikų parapiinės mokyklos mokytojo K.K.Daukšos vardas mūsų kultūrai svarbus visų pirma dėl to, kad jis rašė lietuvių kalbos gramatiką ir žodyną bei buvo griežto lietuvybės šalininko, poeto Edvardo Jokūbo Daukšos tėvas.

Nei minima gramatika, nei žodynas nebuvo niekieno iš mūsų amžininkų matyti, kol 1955 m. Marija Šlapelienė savo vyro asmeninėje bibliotekoje surado gramatiką. Apie ją straipsnį "Tiesoje" paskelbė J.Balčikonis [1978]. Atrastasis gramatikos rankraštis dabar saugomas VUB Šlapelių fonde (Nr. 516). Diplominių darbą apie šią gramatiką yra parašęs A.Malauskas [VUB, Lituaništos skaitykla, K 602], tyrinėti ją yra ėmęs kalbininkas A.Smetona.

Ir apie K.K.Daukšos žodyną yra išlikusių žinių. Visų pirma apie jį sužinome iš Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskos rankraščių rinkinio "Litvanica", kur yra 18 smulkiai prirašytų lapų – išrašų iš šito žodyno: "Wyrazy wyjęte z rękopiśmiennego słownika litewskiego na polski Kazimierza Krzysztofa Daukszy nauczyciela parafialnej szkoły w Birzach" [MažvB, F 24–15, l. 41–59v], taip pat iš jo 1862 m. straipsnio [Kašarauskas, 1862, p. 135].

Svarbus liudijimas apie K.K.Daukšos žodyno rankraštį yra anonimo pastaba 1896 m. leistame kišeniniame kalendoriuje: "Daukšis. Keli metai prieš vestuves Jablonskienė regejo jį [E.J.Daukšą] Norejkonise par. Panevežej su maišelju zodyno liet.: lenk. ir kitu raštų – kurie buvo buk jo tėvo, kaip girdėjo, – kuri maišelj sugrizus iš Siberijos paėmė policija" [MAB, F 12–1787, l. 19v].

Vaclovas Biržiška užsimena, kad K.K.Daukšos žodyną "1866 m. [...] savo rankose turėjo S.Mikuckis" [Vac.Biržiška, 1990, p. 74]. Cituotame anonimo kalendoriuje labai sunkiai įskaitoma rusiška rašysena 17–17v lape, kuris prasideda 1866 m. balandžio 15 d. data, ir kuriame kalbama, kad "приспособление Шлейхера и Донелайтиса [...] поручить г.г. Г-су [...] при содействии [...] Микуцкого", nurašyta tokia pastaba: "Дальше след. записка Мик-го" – matyt, S.Mikuckio. Be kitų lietuvių kalbos rankraštinių žodynų (Neselmano 2-ojo leidimo rankraščio, Sutkevičiaus, Juškos, Ivinskio, Akelaičio), minimas ir K.K.Daukšos: "Христофор Даукша, уч. первон. училищи в. м. Биржах Ков. губ. сост. лит. Грам. Лит-Поль. Словарь. - Опытный педагог Даукша пользовался особенным почетом и доверием литвинов" [MAB, F 12–1787, l. 17–17v]. Toliau dar užsimenama, kad net katalikai noriai siuntė savo vaikus į kalvino K.K.Daukšos mokyklą. Visai

¹ Noriu nuoširdžiai padėkoti visiems, suteikusiems žinių apie šį rankraštį – T.Lewaszkiwiczui, Z.Pietraszekui, W.Wydrai, apie K.K.Daukšą – D.Gargasaitėi, V.Vanagai, apie žodyno autorystę – J.Masiulienėi.

galimas dalykas, kad šita informacija ir rėmėsi Vac. Biržiška (o gal ir originalia S. Mikuckio pastaba – rankraštine ar spausdinta).

K.K. Daukšą rašius žodyną ir gramatiką žinojo ir Biržų kunigas Povilas Jakubėnas, apie tai kalbėjęs 1924 m. laiške Vaižgantui [VUB, F 1–F 54]. Be to, Jonas Yčas taip pat liudija, kad E.J. Daukšą "aš esu matęs pas savo tėvą. [...] Atmenu jį vaikščiojusį su dideliu maišu, kuriame sakydavęs saugojąs nuo pražuvimo savo tėvo rankraštį, lietuvišką žodyną" [Yčas, 1931, p. 17–18].

Tačiau kur rankraštis dingio, žinoma nebuvo. Tik 1990 m. kovo 6 d. Poznanės Universiteto bibliotekos (PUB) darbuotojas dr. W. Wydra parodė man lietuvių–lenkų kalbų žodyno rankraštį, saugomą jų bibliotekoje. Darbuotoja Szymańska, 1961 m. rugsėjo 15 d. įregistravusi dalį šio rankraščio, netvirtai, abejodama užrašė: "Joachim Lelewel???" Prie Lelevelio pavardės žodynas buvo ir kataloge. Dabar paaiškėjo, kad tai – K.K. Daukšos žodyno rankraštis (apie autorystę toliau).

Žodyno rankraštis yra padalytas. Viena jo dalis saugoma PUB rankraštyne, signatūra 2230, kita – PUB Meno istorijos skyriuje ("Zakład Historii Sztuki"), ir tai gana keista, nes šitas skyrius šiaip jau rankraščių neturi, o ir šis turimasis be jokios signatūros. PUB rankraštyne saugoma mažoji žodyno dalis: 42 lapai (84 p.), t.y. l. 60–101v (nuo vokabulos *Logáv, logý, logiti v Lopáv* iki *Srajgus*), o Meno istorijos skyriuje – didžioji: 62 lapai (124 p.), t.y. l. 2–20v (vokabulos *Apušę osina – Duktearejav, eju, eti pylnqč*), l. 58–59 v (*LIETUVA LITWA – ... lodinu lodinti od Lojav dražnič. . .*), l. 102–142v (*Srajgus – zvburojav, zvburoju, zvburoti warkac*). Tad iš viso yra išlikę 104 lapai (208 p.), nors pagal kažkieno pieštuko paginaciją turi būti 142 lapai (284 p.). Vadinasi, trūksta 38 lapų (76 p.), t.y. apie 1/4 viso žodyno: nėra jo pradžios (pirmojo lapo, kaip minėta, prasiueda žodžiu *Apušę*) ir 21–57v lapų (20v baigiasi žodžiu *Duktearejav*, o 58 prasideda *LIETUVA*). Visai nėra E–K raidžių abėcėlės gabalo, tik dalis tėra A, D ir L raidžių. Išlikusioje dalyje yra per 8 000 vokabulų, tad visame žodyne galėjo būti apie 11 000 antraštinių žodžių.

Tad rankraštis nėra įrištas į vieną tomą. Tačiau nėra jis sudėtas ir iš atskirų lapų. Daugumas lapų susiūti krūvomis, į lankus, tačiau yra ir palaidų (dažniausia atplyšusių nuo susiūto lanko). Dabar yra tokie rankraščio gabalai: l. 2–2v (ne K.K. Daukšos ranka perrašytas lapas), 3–10v (susiūta), 11–12v (atplyšęs nuo susiūto lanko dvigubas lapas), 13–20v (susiūta), 58–59v (atplyšęs dvigubas lapas), 60–69v (susiūta), 70–71v, 72–73v (du palaidi atplyšę dvigubi lapai), 74–85v (susiūta), 86–95v (susiūta), 96–97v, 98–99v (du palaidi atplyšę dvigubi lapai), 100–101v (ne K.K. Daukšos ranka perrašytas dvigubas lapas), 102–107v (susiūta), 108–109v, 110–111v, 112–113v (trys palaidi atplyšę dvigubi lapai), 114–121v (susiūta), 122–142v (susiūta). Tačiau K.K. Daukša turėjo rašyti į palaidus, dar nesusiūtus lapus, tai įrodo susiuvant perdurtas pagrindinio teksto žodis *uprzejmość* 63v, taip pat žodis *patrzec* 140v–141, kuris taip parašytas per dvigubo lapo sulenkimą, kaip nebūtų įmanoma parašyti jau susiuvus. Galima spėti, kad rankraštis buvo ne tik susiūtas į lankus, bet ir įrištas, tiktai įrišimas visai prapuolęs.

Žodyno tekstas yra daug aprašinėtas (tamsesniu rašalu, pieštuku ryškinant blyšką pagrindinį tekstą), prirašinėtas (rašalu, pieštuku). Popierius rankų darbo, didelio formato – in folio (38,5 x 24 cm). Kai kur įžiūrimas, bet neįskaitomas ovalus iškilus antspaudas. Tik 82-ojo lapo antspaudo užrašas šiek tiek ryškėlesnis: P(?) E(?) E АНТИЛ..(?), bet jo

identifikuoti nepavyko. Rankraštis labai aptriusęs, apdriskęs, ne viskas įskaitoma. Kai kur (pvz., l. 3) net yra riebalų dėmių.

Paskutiniame 142v žodyno lape yra dvi datos: 1836.VI.21 ir 1844.VII.27. Galima spėti, kad tai žodyno rašymo pradžios ir pabaigos laikas. Tad galbūt žodynas rašytas apie aštuoneta metų ir baigtas 1844 m. Bet kol kas neaišku, ką reiškia skaičiai prie datų: "5." prieš pirmąją ir "6." prieš antrąją.

Kadangi, kaip buvo sakyta, žodynas be pradžios, tai ir titulinio lapo su autoriaus pavarde nėra. Puntinikiškos žodyno lytys, minėtų A. Kašarauskio išrašų palyginimas su žodynu leido manyti, kad tai Kazimiero Kristupo Daukšos žodynas. Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto rašysenos ekspertizės laboratorijos vedėjos J.Masiulienės atlikta rašysenos ekspertizė teigia, kad "lietuvių-lenkų žodyno pagrindinį tekstą (išskyrus apvedžiotus žodžius, teksto papildymus, pataisymus bei visus rankraštinius įrašus šio žodyno lapuose 1-15, 68-73, 98-101, 131-134) parašė Daukša Kazimeras Kristupas" [Pažyma Nr. 11-860, saugoma VUB rankraštyne]. Buvo lyginama su autentiškais K.K.Daukšos tekstais, parašais [MažvB, F 93-221, 222, 223].

K.K.Daukšos žodynas nėra iš didžiųjų XIX a. rašytų lietuvių kalbos žodynų. 11 000 jo vokabulų galima lyginti su 20 000 D.Sutkevičiaus [Kruopas, 1966, p. 223], 57 000 S.Daukanto [Kruopas, 1961, p. 305], ir per 100 000 sumanytų A.Ugianskio vokabulų [Balašaitis, 1984, p. 92-93]. Bet K.K.Daukša į savo žodyną beveik visai neįrašė priešdėlinių veiksmažodžių, paprastai registre sužymėti nepriešdėliniai veiksmažodžiai ir tik retkarčiais kur ne kur lizdų principu ne pagal abėcėlę sužiba priešdėlinis, pvz., *icradav, dy, sti uzyć, wymyslić* 84v yra įtrauktas į lizdą *Radimas znalezenie*. Tad jeigu K.K.Daukša būtų rinkęs ir priešdėlinius veiksmažodžius, žodyno tekstas būtų gerokai ilgesnis, turėtų daugiau vokabulų. Kita vertus, net ir didesni žodynai, pvz., mažasis S.Daukanto lenkų-lietuvių kalbų žodynas su 23 000 vokabulų greičiausiai buvo skiriamas besimokančiam jaunimui ir nepretendavo į išsamųjį žodyną. Matyt, tokios pačios paskirties buvo ir K.K.Daukšos žodynas. Gale viso žodyno teksto yra pastaba, kurioje, teisindamas savo specifinę rašybą, K.K.Daukša aiškina - "neas davg lingvumo daro pradeaduntiemus skajtiti" 142v. O juk pats Daukša mokykloje dėstė ir lietuvių kalbą, - savo žodyną galėjo naudoti per pamokas.

Žodyno tarmė aiškiai rytietiška. Galima nurodyti svarbiausias rytų aukštaičiams būdingas fonetikos lytis: 1) *am>um, bumba* "bamba" 12, *tumsa* "tamsa" 121v, *ymzinaj* "amžinai" 125v; 2) *an>un, brundus* "brandus" 11, *mundagus* "mandagus" 68, *sprunda* "sprandas" 101v; 3) *em>im, pimpea* "pempė" 76v, *riemti* "remti" 87, *timpti* "tempti" 118; 4) *en>in, dingimas* "dengimas" 17, *linta* "lenta" 59, *pinkii* "penki" 76v; 5) *q>u, mustili* "mąstyti" 68v, *slustaj* "sląstai" 98, *sumicis* "sąmyšis" 67; 6) *ę>i, inirtis* "inirtęs" 70, *icrugis* "isrūgęs" 75, *skisti* "skęsti" 95; 7) *r'>r, grajtu* "greitu" vns. įnag. 142v, *meackearavav* "meškeriavau" 64v; 8) *l'>l* prieš *e* tipo vokalizmą, *meargealea* "mergelė" 64, *obeatea* "obelis" 71, *pealea* "pelė" 74.

Savita yra K.K.Daukšos rašybą, kuri smarkiai skiriasi nuo kitų to laiko autorių rašybos. Vietoj XIX a. pirmojoje pusėje įprastų *cz, dz, sz, w* ženklų, žodyne vartojami *t* (*tárkceti* "čiarkšėti" 123), *d* (*mea'dójimas* "medžiojimas" 63v), *c* (*rackiti* "rašyti" 85v), *v* (*pacvajs-tea* "pašvaistė" 72v), dvibalsis *au* rašomas *av* (*smelav* "smelau, tepiausi" 99), įsvesti rašmenys *ę, ię*. Siedu pastarieji dažnai vartojami tada, kai rytiečių *un, in* turi vakarų

aukštaičių tarmėje atitikmenis *an, en*: *pruntus* "sumanus" 82v, *puntis* "pantis" 83, *rundy* "randu" 84v, *skitundis* "skilandis" 95, *biēndrus* "bendras" 8, *diēngti* "dengti" 17, *piēndeti* "pendėti" 75, *piēnkealgis* "penkerių metų" 75 (nors tas nuleistasis *e* ne visada nuleidžiamas, pvz., *liendų* "lendu" 58v, *skiendu* "skęstu" 95). Retkarčiais analogiškai rašomas ir *im<em* (*stie,mbávisi* "apvalėjau" 103, *riemti* "remti" 87). Bet taip rašoma toli gražu ne visada, pvz., *lunkas* "lankas" 60v, *rundas* "randas" 89v, *runkovea* "rankovė" 90, *tunkinea* "tankynė" 121v, *lingvibea* "lengvybė" 58v, *linkea* "lenkė" 59, *pintinas* "pentinias" 76v, *pintis* "pentis" 76v. Tad didelio nuoseklumo čia nėra. Kiek nuosekliau rašmuo *ų* vartojamas veiksmažodžio vns. I asmens galūnei *u* žymėti: *meajlavjū* "meilauju" 63v, *plavkcų* "pliaukšiu" 78v, *teapy* "tepu" 116. K.K.Daukša atsisakė minkštumo ženklo *i*, o minkštumą žymėjo akūtu virš balsės, pvz., *Minkáv*, *minkų* *minkiti* *miesiē* 66v, *Stiepávsi*, *stiepúosi*, *stieptisi* *piē* *siē*, *sadziē* *siē*, *podjác* *siē* 103. Atvirąjį *e* jis dažniausiai reiškė dviem raidėm *ea*, pvz., *meadus* "medus" 63v, *moladuobea* "moliaduobė" 67v (Biržų tarmėje galinis *e* dažnai tariamas kaip *e* [žr. Zinkevičius, 1966, p. 487]), *cea* "še" 108v, *teakinas* "tekinas" 115v.

Daugelis XIX a. dvikalbių žodynų, kurių pirmoji kalba buvo ne lietuvių, autorių žodžių registrą paprastai nurašinėjo nuo kokio svetimkalbio žodyno (D. Poška rėmėsi B.Lindės, S.Daukantas – J.Litwińskiego, S.Ropelewskio žodynais). Šitaip rašyti žodyną, kurio registras lietuviškas, neišeina. Todėl tokius žodynus rašęs A.Ugianskis, F.Nesselmannas, A.Juška iš pradžių turėjo surinkti žodžius į lapelius, o tik paskui, juos sudėstę pagal abėcėlę, rašyti žodynus. Tad tikėtinausia, kad tokį ar panašų metodą naudojo ir K.K.Daukša, kitaip sunku paaiškinti, kaip galėjo būti šitaip nuosekliai pagal abėcėlę suregistruoti žodžiai. Pavyzdžiui, l. 123 vokabula *Tvirtaj*, *stale*, *wytrwale*, *potężnie*, *mężnie*, *mocno*, *gruntownie* ir dvi tolesnės parašytos labai sugrūstai, stengiantis kiekvieną vokabulą sutalpinti į vieną eilutę. Greičiausia, visos vokabulos tekstas jau buvo autoriui prieš akis – lapelyje ar kur kitur, – kitaip nelengva būtų suprasti, kodėl vokabulos iš pat eilutės pradžios imtos rašyti suspaustai.

K.K. Daukšos žodyno žodžiai paprastai neturi gramatinės informacijos, po lietuviško žodžio dažniausiai iš karto pateikiamas ir lenkiškas atitikmuo, pvz., *Davingas*, *davus szczodry* 14v; *Paduarnikas gospodarz co gosci przyjmuje* 71v; *Pats sam*, *mąz*, *małzonek* 72v; *Pirmas pierwszy* 77; *Priec przed*, *przeciw* 81v; *Umzinaj wiecznie* 125v. Labai retai, be lenkiškų atitikmenų pasitaiko ir lotyniškas, pvz., *Ragazús*, *grządzie*, *temo aratri* 84v; *Rajus*, *ksieniec*, *ventriculus quorundum piscium* 85, rusiškas, pvz., *Moladuobea*, *molduobea*, *glinki*, *doty glinne*, *злунуца*, *злунуце* 67v, net graikiškas, pvz., *stogas dach*, *στηνη* 103v.

Tačiau beveik be išimčių visi veiksmažodžiai, nors pateikiami be priešdėlių, yra su trimis pagrindinėmis formomis, pvz.: *Drunijav*, *drunijų* *druniti wátleć*, *prochnieć* 19v; *Mavcáv*, *mavcų* *mavcti* *balamuciē* 63; *Smealkáv*, *smealkų*, *smealkti* *przeszywać*, *przerazac* 99. Tai labai svarbus K.K. Daukšos žodyno privalumas, rodantis, kiek daug dėmesio autorius skyrė veiksmažodžiui. K.K. Daukša labai subtiliai jautė šią kalbos dalį ir tai stengėsi perteikti savo žodyne, plg., kaip jis atskiria fonetiškai labai panašius, homoniminių lyčių turinčius veiksmažodžius: *Mavkáv*, *mavkų* *mavkti* *piē* *zlopać* ir *Mavkáv* *mavkav* *mavkiti* *zciągiwać* *drasnąc* 63; *Smavgáv*, *smavgav*, *smavgiti* *duszać* ir *Smavgav*, *smavgų*, *smavgiti* *dusiē* 98v. K.K. Daukša stengėsi surinkti kuo įvairesnių tos pačios šaknies veiksmažodžių, pvz.: *Barbav* *barbstu* *barbti* *poczynać* *brzęczeć*; *Barbáv* *barbų* *barbti* *brzęczeć*; *Barbejav* *barbų* *barbeti* *brzęczeć* – visi 6v; *Dajgáv*, *dajgav*, *dajgiti* *kłóć*; *Dajgavav*, *dajguoju* *dajguoti* *puszczać* *rostki*; *Dajginav*,

dajginy dajginti rościć – visi 13; Tunkav, tunkstu, tunkti gęścieć; Tunkejav, tunkų tunketi gęścieć; Tunkin eajti stać się gęstym; Tunkáv, tunkav, tunkiti obwijac tytki – visi 121v. Be veiksmazodžių, gramatinės informacijos K.K.Daukša labai retai pateikia ir prie kitų žodžių, pvz.: *Batnas, a biały, biała* 6; *Blacka Im blackos oklot* 9; *Linas, Im linaj len* 58v; *Plocktus, plockti v plock'tás* 79v.

Ilustracinių pavyzdžių su sakiniais K.K.Daukša savo žodyne nepateikia iš viso. Nėra frazeologijos. Pasitaiko tik vienas kitas paprastas žodžių junginys (*Seanin eajti starzec* 92, *Tiek tiekos tyle tego* 116v; *Tumsin eajti cmić się, ciemnieć* 121v), yra jų paimtų ir iš K.Sirvydo žodyno (pavyzdžius žr. toliau).

K.K.Daukšos žodynas faktiškai baigtas ir tik labai retai, kur ne kur galima rasti lietuviškojo registro žodį, neturintį lenkiško atitikmens ar kokio nors kito paaiškinimo, pvz., *Battakávav* 6, *Balzienas* 6v, *Burbulis* 12v.

Palyginus kai kurias K.K.Daukšos žodyno vokabulas su K.Sirvydo Dictionariumo [Sirvydas, 1642], paaiškėjo, kad Daukša nemažai jo žodžių, frazių įtraukė į savo žodyną, nors perimtos medžiagos žodyno tekste nekaip neženklino. Kad tai tikrai K.Sirvydo žodyno leksika, galima spręsti iš frazių (lietuviškų ar net lenkiškų) panašumo, iš Sirvydo naujadarų ar šiaip retų jo žodyno žodžių, kuriuos Daukša surašė į savąjį. Pavyzdžiui, Daukšos *Auksadajlis zlotnik* 4v, o Sirvydo – *Zlotnik*. . . *Auksadajlis* 547; atitinkamai *Bięndristea społeczenstwo społeczność* 8 – *Společność* . . . *Draugiste / byndriste* 417; *Biławietea grod* 8 – *Grod* . . . *Biławiete / tiesawiete bairu* 75; *Blavsdineas sulejaty* 9 – *Suleiaty* . . . *Blauzdines wektos / apawis srugnotas* 427; *Brávna peajlo tylec noża* 10v – *Tylec noża*. . . *Briauna peylo* 450; *Dalgákirwis bardysz* 13v – *Bárdysz*. . . *Dalgiakirwis* 7; *iclizis międzypalcze, szpara między palcami* 59v – *Szpará między palcy*. . . *Ißlizis* 415 ; *Liguma zealunti murawa* 58 – *Murawa*. . . *Liguma zelunti / weia* 182; *Linaziedis, bladomodry, modroblady, wodnistey farby* 58v – *Modroblady, bladomodry wodnistey fárbý blawy* . . . *Linaziedis* 178; *Luotas v Eldija* 61 – *Bát*. . . *Eldiia / tuotas* 8; *Magnesas v akmuo gealazátravkis* 61v – *Máagnet*. . . *Akmuo gielaziatravkis* 161; *Maktis peajlo nozenki* 61v – *Nozenki*. . . *Makftis peylo* 227; *Puslis [klaida?] menuo, Luty miesiac* 84 – *Luty* . . . *pusis / pustis* 159; *Ragazús grządziel* 84v – *Grządziel* . . . *Ragaziis* 78; *Ratadajtea kolodziej, Ratadajlistea kolodziejstwo* 85v – *Kolodziey/stálmách* . . . *Ratadaylis, Kolodzieystwo* . . . *Ratadayliste* 113; *Sumtis deal zuvu koszerz* 105v – *Káßerz*. . . *Sütis megztas del zuvu* 99; *Sumtis murniko kielnia mularska* 105v – *Kielnia murárska*. . . *Sumtis muroriu* 102 ; *Unkc'tú jimtas pozyczany* 126v – *Pozyczony*. . . *Vnksciu imtas* 342; *Vajkagimdea poloznica* 127v – *Položnicá*. . . *Waykagimde* 322; *Vajkaveadis pedagog* 127v – *Pedagog*. . . *Waykawedis* 228; *Zie'dús v puo'dús* 138 – *Gárncarz*. . . *puodziis/ziedziis* 66–67. Ir daugiau būtų galima rasti Sirvydo Dictionariumo įtakos. Taigi jo žodžių sluoksnius K.K.Daukšos žodyne neplonas ir ryškus, krintantis į akis. Akivaizdu, kad K.K. Daukša daug laiko yra praleidęs prie K.Sirvydo žodyno.

Retkarčiais Daukšos veikalo tekste pasitaiko skaičių, pvz., *Buklogas beccka* 173 (l. 12); *Trasáv sti: 341, 11* (l. 119v) ir kt. Kartais šalia skaičių nurodyta santrumpa *ew*, pvz., *Litzús ew* 176 (l. 59v); *Strajpsnis* 149 *ew* (l. 104); *Veadis* 223 *ew* (l. 131) ir kt. Du kartus užfiksuota net tikslesnė metrika iš Naujojo Testamento: *Meazleva podatek (Matt: XVII, 21)* (l. 64v) ir *Trecáv zkąd patrecáv skazitem dziej ap* 13(?)v 27 (l. 119v). Visi šie ženklai, matyt, rodo, kad žodynui medžiaga rinkta ir iš Biblijos, tačiau nustatyti, kokiu Šventojo Rašto leidimu

K.K.Daukša rėmėsi, kol kas nepavyko. Peržiūrėjus Naujojo Testamento 1701, 1735, 1755, 1816, 1823, 1844 m. leidimus matyti, kad tikriausiai ne jais rėmėsi Daukša. Nurodytasis žodis *Meazlewa* iš Mato evangelijos 17, 21 yra tik 1701 m. Karaliaučiaus leidime – *mézlewas*, *mézlewá*, bet kiek kitoje vietoje – Mato 17, 24.

Tai vienur, tai kitur yra žodžių, matyt, K.K.Daukšos prirašytų vėliau tamsesniu rašalu. Daugelis jų yra ne rytietiški, o būdingi žemaičio Simono Daukanto kalbai, pvz.: *Baldas v sudas stotkas* 6; *Bartis baré* 6v; *Blesdinga v Kregždė* 9; *Blusine, odra* 10; *Brusti* 11v; *Budine v apsedos* 11v; *Bungójav bungóju bungóti* 12; *Busilas v guondras* 12v; *Busina v buvimas* 12v; *Daba* 12v; *Likavav likuoju likuot v skajtiti* 58v; *Notis* 70v; *Novijav drėczyć* 70; *Ojus przeszkoda, wróg* 71; *Skabáv skabinav v Rackav* 93v; *Skajdma poczet* 93v; *Skarda, os* 94; *Skavge zazdrość, Skavget zazdrościć* 94v; *Sklidurav, sklidurti* 95v; *Sklimbis ulomek, urwisko* 95v; *Tvaras v Dwaras* 122v; *Varlakavósis muszla* 130 ir kt. Turbūt 1844 m. būdamas baigęs savo žodyną, K.K.Daukša vėliau išrašinėjo į paraštes, tarp eilučių S.Daukanto "Būdo", išleisto 1845 m. [Daukantas, 1845], žodžius. Be to, pagrindinio teksto vokabula *Puota pakasinu stypa, objad pogrzebowy* 83, matyt, rodo, kad ir anksčiau K.K.Daukša naudojosi kažkokiais S.Daukanto raštais – A.Kalnius žodį *stypa* laiko Daukanto naujadaru [Kalnius, 1937, 141]. Tai reiškia, kad K.K.Daukša neketino ribotis vien savo tarmės leksika, jis mėgino įtraukti į žodyną ir žemaitiškų žodžių, S.Daukanto naujadarų.

Apibendrinant dera pasakyti, kad be liaudinės leksikos, K.K.Daukša rinko žodžius iš K.Sirvydo žodyno, Biblijos, vėliau prirašė ir iš S.Daukanto, galbūt yra dar nesusektų šaltinių. Aišku, kad Daukša stengėsi rinkti medžiagą iš įvairių leidinių. Ypač svarbu atkreipti dėmesį į žodžius, perimtus iš S.Daukanto – tai rodo, kad autorius nesitenkino vien savo tarmės leksika. Antra vertus, perdėm rytietiškos žodyno lytys liudija, kad K.K.Daukša stengėsi kitų tarmių leksiką įtraukti į savąją, o ne derintis prie jų.

K.K. Daukša, ėmėsis norminti savo rytų aukštaičių tarmę, matyt, jos pagrindu svajojo kurti bendrinę kalbą. Be abejonės, turėjo būti atsidėjęs savo kraštui, nes lietuvių kultūroje vyraujant žemaitiškiems, vidurietiškiems (iš dalies) ir vakarietiškiems (Mažojoje Lietuvoje), bet jokių būdu ne rytietiškiems raštams, toks darbas buvo ne tik labai sunkus, daug kam turėjo atrodyti siziifiškas. Tačiau noras skleisti savo gimtinės kalbą tarp mokinių, galbūt ir viltis išspausdinti savo darbus ir tokiu būdu mėginti konkuruoti su kitatarmiais raštais turėjo būti vienas iš stipriausių akstinų dirbti.

Jau sakyta, kad K.K.Daukšos žodynas labai aprašinėtas. Nedidelė dalelė žodžių, ypač iš S.Daukanto, prirašyti K.K.Daukšos ranka. Atsargiai šį teiginį patvirtina ir minėtosios ekspertizės išvada: "Tikėtina, kad atskirus žodžius, esančius lietuvių-lenkų žodyne [...] 94v-me psl. *Skavge ... Skavge* [...]; 130-me psl. *Varlakavósis muszla* [...] parašė [...] Daukša Kazimieras Kristupas". Bet daugiausiai prirašyta kita, ne K.K.Daukšos ranka. Ten, kur tekstas blyškesnis, aprašytojo ištisi lapai apvedžioti tamsesniu rašalu ar pieštuku (l. 3–14v, 68–73v, 98–98v, 133v, neištisai apvedžioti l. 131, 131v, 132 ir kt., kitokiame – fabrikiniame, liniuotame popieriuje iš viso perrašyti l. 100–101v). Taigi apvedžiota apie 20 lapų, t.y. beveik 1/5 (20 %) išlikusio teksto. Matyt, aprašinėta ne per vieną kartą, o įvairiomis pogomis, tuo, kas turėta po ranka.

Aprašytojas pagrindinį tekstą ir papildė, prirašinėjo paraštėse, pvz.: *Bimblis* 8; *Davgšis, Daukšis, Daukšas, Davkšė, Davkša* 14v; *Parkasas v Ravas rów (gróvis)* 72v; prie *Ravpaj ospa*

86v pridurta *tež rauptęs, vejo rauptęs, rauptaj, kitajp jadra, odra; Rinktisi, zbierać się, zład surinkimas, zbior, zebranie zbór, sobor, Cobops cõops, cobpanie* 88 ir t.t. Be lietuviškų, lenkiškų papildymų ir paaishkinimų, kartais pasitaiko, kaip matyti, vienas kitas rusiškas, taip pat lotyniškas (pvz., *lac. aer šalia K.K.Daukšos Oras powietrze podworze* 71; *lapis infernalis greta savo paties parašyto piekielny kamien* 74).

K.K.Daukša kartais parašydavo vokabulą be lenkiško atitiktens, su nuoroda į kitą vokabulą, pvz., *Lie'tijav v gi'dáv* 58, *Mazibea v mazumas* 63v, *Neacisteá v nacista* 69v, o nurodytoje vokabuloje žodį paaishkindavo ir lenkiškai, pvz., *Mazumas małość* 63v; *Nacista, nacisteá, (od neacti) Moda* 69. Tokiais atvejais neturinčią lenkiško atitiktens vokabulą redaktorius dažnai papildydavo – nurašydavo iš kitos vokabulos, pvz., prie vokabulos *Pastas v súntinis* 72v prirašė *poseł*, nes K.K.Daukšos žodis *súntinis* 105v paaishkintas šiuo lenkišku žodžiu. Analogiškai prie *Pal v pagal* 72 prirašyta *podług, według, wedle* – pagal vokabulą *Pagal wedle, według* 71v. Buvo tikslinama ir kitaip, pvz., prie K.K.Daukšos *Srávatas nurt* 102 prirašyta *v Srovea*, o prie *Srovea nurt* – *v Srávatas*. Kartais, jei K.K.Daukša buvo pamiršęs įrašyti vokabulą, į kurią pats nurodė, redaktorius stengėsi papildyti, pvz., jis įrašė pieštuku vokabulą *Potikis v Bargas*... 80v, į kurią nurodė K.K.Daukša – *Bargas v potikis* 6v.

Iš kai kurių teksto vietų matyti, kad daugelį žodžių redaktorius prirašinėjo vėliau negu autorius jau minėtuosius žodžius iš S.Daukanto raštų. Pavyzdžiui, šalia K.K.Daukšos prirašyto *Budine v apsedos* 11v redaktorius pieštuku lyg klausia – *apsedos?*, prirašytąją vokabulą *Paviedus podobny* 73 patikslina – *toligus, padabnas*.

Kai kur pieštuku prirašyta papildymų į tuščius puslapius – į 2v per 10 vokabulų, į 73v – apie 40. Taip pat yra pridėtinis sulenkta lapas, pieštuku redaktoriaus prirašytų žodžių. Pavyko nustatyti, kad iš jų apie 30 žodžių su Biblijos nuorodomis iš Mato evangelijos yra imti iš 1701 m. Naujojo Testamento, pvz., *dabókites, skardziej (didziu tranksmu), czerastúsna, išmintingas ir protingas, nastas, noredami pažadint ji* ir kt., o 1701 m. Naujajame Testamente atitinkamai yra *Dabokites* Mat 6,1; *skardziej (didziu tranksmu)* Mat 8,32; *czerastúsna* Mat 10,9; *išmintingiems ir protingiems* Mat 11,25; *nastá* Mat 11,30; *noredami pažadint ji* Mat 12,46 ir kt. [Naujasis Testamentas, 1701].

Redaktorius vieną kitą žodį yra prirašęs ir iš Antano Baranausko poemos "Dievo rykštė ir malonė", kurios ištraukų paties redaktoriaus nuorašas saugomas kartu su didžiąja žodyno rankraščio dalimi. Kai kurie pieštuku pabraukti tos poemos žodžiai įrašyti ir į žodyno tekstą, pvz., A.Baranausko poemos I skyriuje yra tekstas *Toksaj žmonių werrksmas labaj Diewuj mēgia // Wisu bedū zwenu no ju ataslēgia*, o redaktoriaus į žodyną įterpta *Zvenas* (rašalu) ir *visu bedu zwenu nuo ju ataslēgá* (pieštuku) 142v; atitinkamai A.Baranausko *wisados súnkibes únt žmoniū slėgėjos* I skyrius, – red. pieštuku *Stegejav, gú, geti – ciązyć, slegejosi, ciązyty, 97; Net kwietis del prēsko, ir rūgis del raugo* I, – red. šalia K.K. Daukšos *Praskas przasny* prirašė *i przasnik* 81v; *Jotwińcy Letuwaj ejo giriu skradziu* I, – red. *Skrod'ús, skrod'ús, wskośny* ... 96; *Wingejs jodinējo ir niekur nekluwo* I, – red. šalia K.K.Daukšos *Vingis zboczność* prirašė np., *Vingájs jodineti – wykręcając; zboczając(?) jezdzic konno* 134v; *garajs ir dūmajs nuomoni swajgino* VIII, – red. *Nūmūnis, od numaniti wyrozumienie, rozum* 71; *Ir do né iszaugi isz wardo purlēgo* VIII, – red. *Purlegas, (np. ir do ne isaugi isz vardo purlēgo)* 83v; *Srujom bjōuri zōdzėj isz nasru pas-lējo* VIII, – red. *Srūja v Srōvea* ... 102; *Nej giria užgriūwa žabarājs rēkežejs* VIII, – red. *Zabaras* 136v, *Rēkežas* 87; *Stipribes* ir

drūsmes, no pagundu ginaklu X, – red. Drusmę 19v; Isz mažumės galwas arielkon inraugi, // Kaj czerkelės smoksi wajkelej užaugi X, – red. Smoksáv, sý, sti - np. arielku smoksá(?) gągąc (np. wódkę) 99v; duszele paklajkús X, – red. Paklajkus, klajkus trwoźliwy 72 (net per klaidą perimta mot. g. dalyvio forma patvirtina A.Baranausko įtaką); Ir skolón, pristigi X, – red. pristigti 82.

Taigi aprašytojas-redaktorius ne tik apvedžiojo dalį teksto, bet jį gerokai redagavo, pildė iš A.Baranausko "Dievo rykštė ir malonė", iš 1701m. S.Bitnerio Naujojo Testamento ir gal kitų, kol kas nenustatytų šaltinių. Visos šios pastangos rodo, viena, kad labai norėta išsaugoti (paryškinti) nykstantį tekstą ir, antra, norėta jį patobulinti (papildyti).

Kyla klausimas, kas gi tas uolusis aprašytojas-redaktorius. Kadangi žinoma, jog K.K.Daukšos sūnus Edvardas Jokūbas prieš mirtį yra nešiojęs tėvo rankraščius, pirmiausia įtarimas krinta ant jo. Lyginant su E.J.Daukšos eilėraščių rankraštiniu tomeliu [LLTIB, F 1-2155], matyti, kad žodyno redaktoriaus rašysena labai panaši (taip pat rašomos raidės *a, d, k, o, r, s, B, D, K, N* ir kt., nepavyko rasti raidžių, kurių rašymo principai skirtąsi). Kitas E.J.Daukšos rankraštis – jo parodymai prieš išstremiant Sibirian – irgi rodo, kad visai vienodu principu rašomos raidės, pvz., *a, κ, o, p, y, ч, я, B, Д* [LietVIA, F 1248, ap.2, b. 1220, 1.57-58]. Tačiau poezijos tomelio tekstai dažnai rašyti manieringai, o parodymai – rusiškai, ir abiem atvejais dėl rašysenos tapatumo lieka šiek tiek netikrumo. Todėl mėginsiu remtis ir kitais argumentais.

Visų pirma, iš kai kurių priedašų galima matyti, kad žodyno redaktorius, kaip ir E.J. Daukša, buvo rytų aukštaitis: *kunkitinis 68v, Podungáj podniebienie 80, Prideruntis 81v, azkundo žadu 136v* ir pan. Antra, redaktoriaus netipiški rašmenys turi daug bendra su E.J.Daukšos poezijos tomelio rašmenimis. Pvz., taip pat rašomas dvibalsis *au - av* (poez. tomelyje *jav 269*, žodyne – *sotinau 100*), rašmenys *ų* (*ųnt, dųngavs 269 - spiráv, rų, rti 100v*), *ea (ę)* (*meargealę 121 - neamuogea 69v, spavdinę 100v*), panašiai žymimas priebalsių minkštumas ne prieš priešakinę eilės balsius (*kalnealó "kalnelio" 269, kurós "kurios" 268 - snúrglús "sniurglius" 100, so'táj "sočiai" 100*) ir kt. Trečia, žodžiai, reiškią sąvokas, susijusias su Dievu, žymimi specifiskai ir abiejuose šaltiniuose vienodai – didžiosiomis raidėmis: poezijos tomelyje *STWÓRCA 15, BOGA 103, JEZUSA Wiecznego CHRYSTUSA 116*, o redaktoriaus žodyne *DIEVAS 16, DIEVO 84v*. Tokie panašumai patvirtina, kad tai gali būti rašyta to paties asmens.

Kita vertus, tiek tokia rašybos sistema, tiek įprotis svarbiausių sąvokų žodžius užrašyti didžiosiomis raidėmis labai panašūs į tėvo K.K.Daukšos. Apie jo rašybą jau kalbėta. O didžiosiomis raidėmis paties autoriaus ranka parašyta turbūt vienintelė vokabula – *LIETUVA LITWA 58*. Palyginę su sūnaus Edvardo poezijos tomeliu, matome, kad ir ten parašyta *LITWA 281, LITWY 282*. Kaip šioje vietoje nepacituoti Edvardo eilėraščio "Pokalbis su tėvu apie vaikystę ir senus laikus, ir apie lietuvių" eilučių: "Co jest najmilszem po drogich i Bogu, // Czy nie są czasem to rodzinne strony?" (Kas mieliausia, be artimųjų ir Dievo, // Ar kartais ne gimtoji šalis?) [Ant upės krašto, 1987, p. 162-163]. Šios eilutės, įdėtos į tėvo lūpas, nedviprasmiškai nusako jo dvasinių vertybių hierarchiją: Dievas (ir artimieji), po to gimtinė. Šių sąvokų žodžius didžiosiomis raidėmis ir skyrė sūnus Edvardas (gimtinės pavadinimą – ir tėvas) – abiejų Daukšų vertybių sistema aiškiai tapati. Taip pat galima justti iš eilėraščio sklindančią sūnaus pagarbą tėvui. Be to, Edvardas buvo vienas iš geriausių

tėvo mokinių mokykloje, mokėsi vien penketais [Mikšytė, 1985, p.144]. Matyt, sūnus sekė tėvo pėdomis, nenuklydo nuo jo įdiegtų dvasinių vertybių, iš jo mokėsi.

Visa tai paremia prielaidą, kad žodyną redagavo K.K.Daukšos sūnus Edvardas. Tiesa, jo rašyba kai kuriais atvejais skiriasi nuo K.K.Daukšos rašyto žodyno teksto: dažniausia vartojamas rašmuo *ę* (*spragęę* 101, *aždegtas* 102 ir kt.), nors autoriaus beveik ištiesai rašoma *ea*, – apvedžiodant kartais net K.K.Daukšos *ea* ištaisomas į *ę* (pvz., *burbleanti* → *burblęnti* 12, *eajti* → *ęjti* 98); dažniau rašomas rašmuo *i* (*barbinti* 6v, *snięgti* 100), vartojamas autoriui nebūdingas rašmuo *i* (*ūlgas* 4). Bet tie skirtumai panašesni į K.K.Daukšos rašybos evoliuciją, o ne į reformą (E.J.Daukšos rašyba perimta turbūt ne iš Maskvos lietuvių studentų [Mikšytė, 1985, p.181], o iš tėvo). Vadinasi, žodyno aprašytoju ir redaktoriumi laikytinas E.J.Daukša (beje, gali būti, kad kai kur redagavo kitas redaktorius, pvz., panašu, kad dviem skiltim perrašytas 2-asis lapas yra nei tėvo, nei sūnaus Edvardo rankų darbas). Beje, R.Mikšytė, daug tyrusi E.J.Daukšos rankraščius, taip pat atpažino jo braižą redaguotose žodyno vietose.

Dabar laikas atkreipti dėmesį į straipsnio pradžioje minėtą gramatiką, bendru pavadinimu "Trumpa Kalbomokslea liežuv'o lietuviško liėnkiškaj išguldita pear Kaz'ų (Kazimier'ų) – Kris'ų (Krištap'ų) Davkši", kuri saugoma VUB rankraštyne. Nors tai ir keista, bet ji parašyta ne K.K.Daukšos ranka. J.Masiulienės ekspertizės išvada skelbia, kad "lietuvių–lenkų žodyno pagrindinį rankraštinių tekstą [...] ir lietuvių gramatikos (1795–1865) rankraštinių tekstą pateiktuose lapuose [lyginta ne visas tekstas] parašė skirtingi asmenys". Šioji gramatika parašyta tokia linuotame fabrikiniam popieriuje, koks yra E.J.Daukšos perrašytas dvigubas tėvo žodyno lapas 100–101v, ir identiška rašysena. Vadinasi, mes neturime originalios K.K.Daukšos rankos gramatikos, turima gramatika rašyta E.J.Daukšos ranka.

Probėgšmais sulyginus gramatikoje vartojamus terminus su žodyno, matyti, kad jie sutampa: žodyne *azuvardis v Vietvardis* 129v, *Balsea gloska* 6, *Dajktinikas rzeczownik* 13, *Darinas czynny* 14, *Davingas mnogi* 14, *prievardis przyimek* 129v, *priezodis ... przyslowek w grammatyce* 140, *Tajsituvas forma* 113v, *Vardas imie* 129v, *Vardzodis imiesłow* 129v, *zodnikas, zo'dknigea słownik, dykcyonarz, lexicon* 140; gramatikoje tuos pačius terminus galima rasti atitinkamai puslapiuose 20, 18, 137, 197, 147, 20, 20, 147, 20, 20, 138. Tad greičiausiai tai yra K.K.Daukšos gramatika, tik sūnaus Edvardo perrašyta – negi jis būtų savo darbą tėvo vardu užrašęs? Tačiau kità, jau daug platesnė ateities tyrėjų laukianti problema – kiek perrašydamas sūnus prikūrė, o kiek tai autentiškos tėvo mintys. Žinant, kad sūnus buvo linkęs nemažai pildyti tėvo žodyną, galima manyti, kad taip darė ir su gramatika. Antra vertus, Edvardas stengėsi išsaugoti tėvo žodyno tekstą, vadinasi, tikėtiniau, kad iš esmės gramatikos nėra perdirbinėjęs.

Norisi atkreipti dėmesį į š raidės evoliuciją abiejų Daukšų raštuose. Kaip minėta, K.K.Daukša žodyno tekste garsą "š" rašo *c*. Bet žodyno rankraščio gale, likusioje tuščioje vietoje, jau po baigiamosios 1844 m. datos, jo prirašyta ilgoka pastaba, šitaip prasidedanti: "Mielasaj skajtitojav prasav kad nea butumej grajtu su'dú unt papeajkimo situ triju dravgbalsú vieningu e arba f, 'd, 't rasitu vietojie sz, dz, cz, neas davg lingvumo daro pradeaduntiemus skajtiti, [...] pirmuju dravgbalsy davg Lietuvniku yr dabar bea zimeas iserunda vietojie sz, kajp eit duš'á, sirdis, swiesti, siltas, swentas, vietojie duszia, szirdis, szwiesti, sziltas, szwientas yr kitosie vietosie. O todeal abiem gala patikti tokis rasimas, Dusá, sirdis, swiesti

eilas svientas." Vadinasi, vėliau K.K.Daukša persigalvojo, ir jau šiame prieraše siūlė rašyti ne *c*, o *o* perbrauktą brūkšneliu. Taip "š" rašė ir E.J.Daukša savo poezijos tomelyje (pvz., *Tea išsipildė sirdinga malonea* 121), turėdamas 16–20 metų, tarp 1852–1856 m. Tačiau K.K.Daukšos išrašuose iš S.Daukanto raštų ar ir iš kitur žodyne jau dažna raidė *š*, pvz., *sávrę pótnoc* 108v, *slūzjis bieda kolosa o 2 kolach* 111, *súkstus* 112v, *Varlákavšis muszla* 130, *Viešę goscinnosć* 133v, ir kt. Atrodo, paties K.K.Daukšos ranka žodyne nubraukta pirmoji visų žodžių, prasidedančių priebalsiu "š", raidė *C"š"* ir parašėte pažymėta *Š*. Ištiesai raidė *š* vartoja ir Edvardas, redaguodamas tėvo žodyną. Ir gramatikos tekstas, jo perrašytas, ištiesai pilnas *š* raidės, apie ją net sakoma, "kogidel Lietuvnikas ne galetu tajp, kajp ir Tšekas rašiti š vietojie: sz". J.Palionis, cituodamas šią vietą, nurodo, kad "bene pirmasis iš ano meto Lietuvos autorių K.Daukša įsivedė ir reguliariai vartojo čekiškąjį viengubą rašmenį š ... " [1979, p.209]. Tikslinant šią teiginį dera pabrėžti, kad K.K.Daukša gana skausmingai ieškojo, kaip išreikšti garsą "š" – vartojo raidę *c*, po to priėjo prie perbrauktosios *o*, ir tik tada – prie *š* (tėvo veikiamas ir sūnus Edvardas iš pradžių vartojo *o* perbrauktąją, po to – *š*). Kaip pats K.K.Daukša pabrėžė ne vienoje vietoje, vienženklis rašmuo vietoj *sz* "davg lingvumo daro pradeaduntiemus". Antra vertus, tiek *sz*, tiek *cz*, *w* rašmenų vengimas rodo K.K.Daukšos pastangas išsipainioti iš lenkų rašybos varžtų.

Tokia *š* raidės evoliucija akivaizdžiai perša mintį, kad gramatika rašyta vėliau už žodyną, jau nusprendus vartoti rašmenį *š* (menkai tikėtina, kad Edvardas, perrašydamas gramatiką, visur tėvo raidę *c* ar perbrauktąją *o* būtų pakeitęs *š*). Vadinasi, galima įtarti, kad gramatika kurta po 1844 m. (gal tik paskutinis jos variantas?)

Tokią prielaidą remia dar vienas, iki šiol neminėtas faktas. E.J.Daukša, redaguodamas žodyną, prie daiktavardžių neretai prirašė skaičius nuo 1 iki 7, pvz., *btokis*, 2 ... 9v; *blūznis*, 7 ... 10; *burnašlostis*, 2 ... 12v; *lumsdis*, 2 ... 60v, *lucis* 7 ... 61; *lutis*, 7 ... 61v; *nūlinka*, 5f ... 59; *pjumeanis*, 7 ... 77v; *spragę 6 v spragis* 2 ... 101, *Zara*, 5 ... 137, *Želmuo*, 4f ... 137v ir kt. Šio šifro raktas yra K.K.Daukšos gramatikoje. Daiktavardis ten suskirstytas į septynias paradigmas: 1) vyr. g., vns. vard. -as, 2) vyr. g., vns. vard. -is, kilm. -io, 3) vns. vard. -us, 4) vyr. g., vns. vard. -uo, -is, 5) vyr., mot. g., vns. vard. -a, -i, -o, 6) vns. vard. -ė (-ea), 7) mot. g., vns. vard. -is. Kaip matyti, Edvardas prirašydamas nurodė daiktavardžių paradigmas ir ypač dažnai žymėjo 2-osios ir 7-osios paradigmų žodžius – turinčius vienodą (-is) vienaskaitos vardininką ir todėl painius. O tėvo Daukšos pagrindinis tekstas tokių nuorodų neturi, tik vienas jo prierašas pavyko rasti su skaičiumi: *meneasis* 2 ... 65. Tad panašu, kad rašydamas žodyną, K.K.Daukša dar neturėjo gramatikos po ranka (nors, antra vertus, ir turėdamas gramatiką galėjo paradigmų nežymėti).

Abudu argumentai nėra pakankami įrodyti tvirtai, kad gramatika rašyta po 1844 m., bet vis dėlto pakankami pagrįsti didelei tikimybei, kad buvo būtent taip². Iki šiol tik žinota, kad gramatika rašyta po 1832 m.

Jau minėta, kad A.Kašarauskas yra išsirašęs nemažai žodžių iš K.K.Daukšos žodyno. Kadangi iki šiol apie K.K.Daukšos žodyno leksiką žinota tik iš šių išrašų, tai į mokslo veikalus (K.Būgos, LKŽ) šie žodžiai pateko tik per A.Kašarauską. Pvz., LKŽ pasitaiko retų, kitur

² Del *š* raidės vyravimo tikėtina gramatikos nuorašo data būtų po 1856 m. – tada poezijos tomelyje E.J.Daukša dar rašė *o* perbrauktąją, o gramatikoje visur yra *š*.

nerastų žodžių – tik Kašarauskos pastabose: *lokšnus* "jautrus įspūdžiams, jausmingas"; *madatka* "graizažiedžių šeimos augalas (*Calendula officinalis*)"; *maistyti* "muistyti"; *maurinti* "purvinti"; *smelti* "teptis, purvintis, juosti"; *škiras* "nemalonus, įkyrus" ir kt. K.K.Daukšos žodyno žodžiai LKŽ pažymėti santrumpa *Koss.* ir lapo numeriu tarp 41-59.

A.Kašarauskas išrašinėjo atsirinkdamas, jam pasirodžiusius įdomesnius žodžius. Šie išrašai apima visą žodyną – nuo *A* pradžios iki *Z* galo. Apytiksliai apskaičiavus išeina, kad A.Kašarauskas išsirašė apie ketvirtadalį žodyno (pvz., iš maždaug 600 *B* raidės žodžių išsirašė 80, t.y. 13%; iš išlikusio *L* raidės teksto maždaug 250 žodžių – 66, t.y. 26%; iš maždaug 570 *M* raidės – 124, t.y. 22%; iš maždaug 700 *T* raidės – apie 300, t.y. 43%). Kadangi žodynas surastas ne visas, trūkstamųjų raidžių (*A* pradžios, *D* pabaigos – *L* pradžios) tekstus tyrėjams ir toliau iš dalies atstos A.Kašarauskos išrašai.

A.Kašarauskas, rinkdamasis K.K.Daukšos žodžius, vokabulą šiek tiek paredaguodavo. Pvz., jis iš esmės keitė veiksmožodžių straipsnių struktūrą (pvz., K.K.Daukšos *Miresavav, mires'uoju miresuoti v gajmurojav* 66v; *Trávcejav trávceju travceti* 119v – A.Kašarauskos *Mires'uoti v gajmuroti chyrlac* 48v; *Tr'avšeti, šėju, šėja...* 56v), kai kur šiek tiek teksto prikurdavo (pvz., Daukšos *Bružas front* 11v; *Luobáv luobų luobti karmić* 61 – Kašarauskos *Bružas, front(cnf. nazwisko)* 41v; *Luobti, karmić bydło* 48). Nurašinėdamas Kašarauskas vartė žodyną ir patikslindavo žodį ar jo reikšmę pagal kitą vietą, pvz., vokabulos *Mazmotearistea malzeństwo* 63v ir *Mazmotearús malzonek* 63v žodyne yra vienoje vietoje, o Kašarauskas, persirašęs daug anksčiau einantį Daukšos žodį *Malzeanistea v Mazmotearistea* 62, pavartęs pridėjo ir tokią vokabulą – *Mazmotear'us, malzonek* 48. Žinodami A.Kašarauskos nusistatymą ne pačiam rengti žodyną, bet kitiems žodynų autoriams duoti pasinaudoti savo išsirašomų žodžių sąrašais [Kašarauskas, 1862, p.136], o šiam tikslui nebūtina pedantiškai perteikti vokabulos struktūros iki smulkmenų, tokie ir panašūs keitimai neturėtų kelti nuostabos.

Svarbu nurodyti, kad į A.Kašarauskos išrašus pateko iš S.Daukanto K.K.Daukšos ranka vėliau prirašytųjų žodžių, pvz., Kašarauskos *Likuoti, liczyć* 47v; *Lujtas v. Łustas, bryła* 48 Tivolavti v. *Tvoksoti* 56; *Truseti, su zatrudniać* 56v; *Tubas, wojłok* 56v. Be to, matyti, kad A.Kašarauskas perėmė ir redaktoriaus prirašytų žodžių, pvz., *Tavsoti szanować* 115 – Kašarauskos *Tavsoti, strzedz, szanować* 55v; *Długa trawa uzywana do lek* 116v – *Długa trawa uzywana do lekarstwa* 56; *kaj trajneas žid'á gęłtonas sviestas* 119 – *kaj trajneas žid'á gęłtonas sviestas* 56v ir kt. Visa tai rodo, kad ne tik K.K.Daukšos vėlesnių prierasų pateko į Kašarauskos išrašus, bet bent dalis ir E.J.Daukšos – galbūt dar ne visos dabar esančios redakcinės pastabos buvo, kai nusirašinėjo Kašarauskas, bet kad dalis buvo – neabejotina.

Reikšmingas A.Kašarauskos nuorašų bruožas yra tas, kad prie kai kurių daiktavardžių pažymėti skaičiukai su paradigmos numeriu iš minėtosios gramatikos – skaičiukai ženklinti net ten, kur žodyne nei autoriaus, nei redaktoriaus jie nepažymėti, pvz., *Lobis. 2. dobro majętność, osiadłość* 48; *Madatka 5, nagietek* 48; *Migis, bertog 2.* 48v; *Mintis 7. łopatka* 48v; *Truputis 2 trochę* 56v; *Turklealis 2. synogarlica* 57 ir kt. Tai perša mintį, kad dirbdamas Kašarauskas po ranka turėjo ir gramatiką. O mintį prirašinėti paradigmos skaičiukus jam galėjo pakišti ne tik pats autorius ar redaktorius, bet ir kai kur redaktoriaus jau įterptas į žodyną tokios paskirties ženklas. Tikimybė, kad Kašarauskas nusirašinėjo iš kokio nors kito, vėlesnio šito žodyno varianto, kur jau buvo sužymėta daugiau skaičiukų, reikėtų

atmesti. Kad naudotasi būtent šituo rankraščiu, rodytų nurašinėjant praleistas lygiai vienas K.K.Daukšos žodyno lapas – 63v–64 (tarp žodžių *Mavcāv – Marliena*). Matyt, dirbdarnas Kašarauskas netyčia pervertė vieną lapą ir išrašinėjo toliau, tarsi būtų dirbęs dar prie to paties lapo – šiaip jau tiek daug žodžių iš eilės Kašarauskas nepraleidinėjo. Be to, būtent šį egzempliorių redagavo tėvas ir sūnus, būtent šis buvo smarkiai aprašytas, ryškintas, kad išliktų.

Pagal tekstologinius ir biografinius duomenis galima mėginti apytiksliai nustatyti, kada K.K.Daukšos žodynas redaguotas, kada nurašinėtas. Žinoma, kad ir redaktorius E.J.Daukša, ir nurašinėtojas A.Karašauskas po 1863 m. sukilimo buvo ištremti į Sibirą: pirmasis, regis, į Irkutską [MAB, F 12–688, l. 1], antrasis – į Tomską. Mažai tikėtina, kad E.J.Daukša būtų turėjęs tremtyje tėvo žodyno rankraštį, ir dar mažiau – kad Sibire Kašarauskas iš jo išsirašinėjo. Matyt, jis tai darė prieš sukilimą. A.Jakštas mini, kad Lietuvoje Kašarauską dažnai lankydavo anų laikų Lietuvos mokslininkai, tarp jų ir Daukša [Jakštas, 1975, p.126]. 1862 m. straipsnyje Kašarauskas jau mini K.K.Daukšos žodyną [Kašarauskas, 1862, p.135] – tada jau galėjo būti išsirašęs jo žodžius.

Vadinasi, Edvardas Daukša turėjo redaguoti tekstą prieš tai. Bet, matyt, jis redagavo jį ir vėliau, sugrįžęs į Lietuvą po tremties – 9-ame XIX a. dešimtmetyje. Iš pradžių sugrįžęs jis gyveno pas brolių Vladą. Šiam mirus ėmė klajoti, pasiėmęs maišą, kuriame, kaip liudijama, buvo tėvo rankraščiai. Pažiūrėjęs šiandien į žodyną ir gramatiką – aptriušusius, abu su panašiomis riebalų dėmėmis – labai norisi manyti, kad būtent šie rankraščiai turėjo būti nešiojami maiše.

Tada galėjo atsirasti dar vienas papildymų sluoksnis – Edvardo dukterėčios liudijimu, po tremties jis turėjo Bibliją įvairiomis kalbomis ir turbūt tada "делал сравнительные выписки для выявления корней литовского языка" [MAB, F 12–688, l. 1–2]. Tikėtina, kad anksčiau minėti išrašai iš 1701 m. Naujojo Testamento tada ir daryti.

K.K.Daukšos žodyno rankraščio likimas paslaptingas. Jei tikėtume minėtuoju Jablonskienės liudijimu, kad Edvardo maišą su rankraščiais paėmė policija [MAB, F 12–1787, p.19v], tai būtų paskutinis žodyno ir gramatikos pėdsakas per daug dešimtmečių. Kaip neaišku, iš kur gramatika atsirado tarp J.Šlapelio rinkinių, taip neaišku, iš kur žodynas atsirado Poznanėje. Galbūt pastarasis buvo ten nublokštas per Antrąjį pasaulinį karą. Szymańska, žodyną įregistravusi 1961 m., paėmė jį iš krūvos nesutvarkytų, per karą atsiradusių(?), dabar nežinia iš kur, knygų ir rankraščių. Per karą į PUB pateko daug knygų iš Karaliaučiaus Universiteto Baltų-slavų k. seminaro bibliotekos. Bet jokių žinių, kad į Karaliaučių būtų buvęs atkeliavęs K.K.Daukšos žodynas, nėra.

LITERATŪRA

- Ant upės krašto blindelė auga. Vilnius, 1987.
- Balašaitis A. Žodžiai ir žodynai. Vilnius, 1984.
- Balčikonis J. Rinktiniai raštai. Vilnius, 1978, T. 1.
- Biržiška Vac. Aleksandrynas. Vilnius, 1990, T. 3.
- Dagilis J. Aišku, kad neaišku // Literatūra ir menas. 1987.05.30. P. 9.
- [Daukantas S.] Laukys J. Budą Senowęs-Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū. Peropillie, 1845.
- Yčas J. Biržų mokykla nuo XVI iki XIX amžiaus // Biržų gimnazija. Biržai, 1931. P. 9-20.
- Jakštis A. Kun. Ambroziejus Kašarauskis (1821-1882) // Užgesę žiburiai. Roma, 1975. P. 123-155.
- Kalnias A. Simano Daukanto raštų žodynas. Kaunas, 1937 [rankraščio nuorašą turi LKI Žodynų skyrius].
- [Kašarauskis A.] Rzecz o litewskich słownikach i ogólny pogląd na kraje litewskie // Pismo zbiorowe Wileńskie. Wilno, 1862. S. 133-212.
- Krupas J. S. Daukanto leksikografiniai darbai // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1961. T. 4. P. 301-317.
- Krupas J. D. Sutkevičiaus leksikografiniai darbai // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1966. T. 8. P. 217-223.
- Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje. Vilnius, 1970.
- Mikšytė R. Eduardas Daukša ir jo eilėraščiai lenkų kalba // Literatūra ir kalba, Vilnius, 1985. T. 18. P. 139-184.
- Mikšytė R. XIX a. lietuvių poezijos parašėje // Ant upės krašto blindelė auga. Vilnius, 1987. P. 5-40.
- Naujas Testamentas Wieszpacies Musu Jezaus Kristaus, Pirmą kartą ant Swieto Lietuwiszkoj kalboj ... Karalaučiuj', 1701.
- Palionis J. Lietuvių literatūrinės kalbos istorija. Vilnius, 1979.
- Sirvydas K. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas / Parengė K.Pakalka (pagal 1642 m. trečiąjį leidimą). Vilnius, 1979.
- Vanagas V. Lietuvių rašytojų sąvadas. Vilnius, 1987.
- Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. Vilnius, 1966.

TRUMPINIMAI

- LietVIA - Lietuvos valstybinis istorijos archyvas.
- LKI - Lietuvių kalbos institutas.
- LKŽ - Lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1956-1986. T. 1-14.
- LLTIB - Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka.
- MAB - Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka.
- MažvB - Lietuvos Nacionalinė M.Mažvydo biblioteka.
- PUB - Poznanės Universiteto biblioteka.
- v - verstas (lapas).
- VUB - Vilniaus Universiteto biblioteka.

THE DICTIONARY OF KAZIMIERAS KRISTUPAS DAUKŠA

Summary

In Poznań University library a part of K.K.Daukša's (1796-1865) dictionary was found. This text (1836-1844) contains about 8000 entries, but the whole manuscript could contain about 11000 entries. The dictionary was devoted most probably to young learning people. Phonetic forms throughout this work are based on the East Aukštaitish dialect; the orthography is very peculiar, the tendency to avoid the Polish one can be seen. The verb is the most significantly presented part of speech in the dictionary. Besides the vocabulary of the living language the manuscript contains many words from K.Sirvydas's Dictionarium, the Bible, S. Daukantas's works. The text of the manuscript suffered a lot of editorial notes made by the author's son E.J.Daukša. It has appeared that a well known manuscript of K.K.Daukša's Lithuanian grammar was written not by his hand but by that of his son E.J.Daukša - most probably this is the copy of nowadays unknown original manuscript by K.K.Daukša. An attempt to write the dictionary and the grammar in the East Aukštaitish dialect shows K.K.Daukša's efforts to standardize this dialect, to create a standard language for Lithuania on the ground of the East Aukštaitish dialect, although unfortunately this had been hardly possible to put into practice.